

УДК 332.122:339.9

Гоблик В.В.*доктор економічних наук, доцент
Мукачівського державного університету***Дем'ян Я.Ю.***старший викладач кафедри менеджменту
та управління економічними процесами
Мукачівського державного університету***Гоблик Вл.В.***кандидат економічних наук,
директор МПП «Андезіт»*

КЛАСТЕРНІ ІНІЦІАТИВИ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ

CLUSTER INITIATIVES OF THE REGIONS UNDER THE INTEGRATIONAL PROCESSES OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню теоретико-методичної сутності кластеру та його місця і ролі у розвитку регіональної економіки України. Проаналізовано досвід впровадження кластерних стратегій в Європейському Союзі. Запропоновано заходи для підвищення конкурентоздатності регіону. Здійснено системний аналіз впливу кластера на соціально-економічний розвиток, що сприятиме зміцненню економічного потенціалу регіонів держави.

Ключові слова: кластер, регіон, конкурентоздатність, Європейський Союз, конкуренція.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию теоретико-методической сущности кластера и его места и роли в развитии региональной экономики Украины. Проанализирован опыт внедрения кластерных стратегий в Европейском Союзе. Предложены меры по повышению конкурентоспособности региона. Осуществлен системный анализ влияния кластера на социально-экономическое развитие, которое будет способствовать укреплению экономического потенциала регионов страны.

Ключевые слова: кластер, регион, конкурентоспособность, Европейский Союз, конкуренция.

ANNOTATION

The article is devoted to the exploration of the theoretical and methodological essence of cluster and its place and role in the development of the regional economy. It analyzes the experience of introduction of cluster strategies in the European Union. The authors propose measures to improve the competitiveness of the region. They have implemented a system analysis of influence of cluster on the socio-economic development that will contribute to the strengthening of the economic potential of the regions of the state.

Keywords: cluster, region, competitiveness, European Union, competition.

Постановка проблеми. В Україні кластеризація економіки відбувається дещо стихійно, без організації цього процесу з боку держави. Нині затверджено державні стратегії розвитку кластерів та кластерних ініціатив, проте немає відповідних рекомендацій щодо їх виявлення, підтримки та розвитку. Вивчаючи досвід Європейського Союзу щодо розвитку та функціонування кластерів, автори обґрунтовують перспективи з їх створення в регіонах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий вклад в розвиток концепції кластері-

зації внесли роботи М. Портера, М. Фельдмана, Д. Джереффі, К. Моргана, Б. Харрісона. Дослідженню проблем, які виникають при формуванні та функціонуванні кластерів, присвячено численні праці вітчизняних науковців, зокрема цим проблемам присвячено роботи М. Долішного, П. Беленького, С. Писаренко, Н. Мікули, П. Луцишина, В. Пили, Д. Стеценка, Я. Жаліло, Т. Терещенко, В. Будкіна, В. Кириченко, М. Долоїшного, М. Войнарєнко, С. Соколенка. Вони обґрунтували категоріальний апарат транскордонної кластеризації, узагальнили досвід діяльності транскордонних об'єднань країн Західної Європи, вивчили вітчизняну практику участі регіонів у кластеризації.

Однак багато теоретичних і методичних питань сталого розвитку регіонів на основі діяльності кластерів залишаються не вивченими і носять дискусійний характер. Зокрема дослідження практичних інструментів створення кластерів в Україні, використання зарубіжного досвіду, який дає змогу долучитись до спільного вирішення соціально-економічних проблем територій.

Метою дослідження є наукове обґрунтування підходів, основних аспектів та сучасного стану розвитку кластерів в Україні з метою підвищення конкурентоспроможності територій та розв'язання проблем регіонів.

Виклад основного матеріалу. Глибина та широта сфер діяльності кластерних структур особливо зросла за останні роки з наростанням процесів глобалізації, посиленням конкурентної боротьби і ускладненням ситуації на світових ринках. Зі збільшенням обсягів інформації і знань в галузі ризиків у глобальній економіці значно змінилась і продовжує змінюватись роль кластерів в конкурентній боротьбі. Можливість шляхом кластеризації формувати необхідну критичну масу в окремих сферах діяльності дозволяє кластерам презентувати світу як унікальність, так і здатність будь-якої національ-

ної, регіональної чи територіальної економіки витримувати тиск з боку конкурентів.

Успіхи такої форми виробничої діяльності як кластер слід розглядати у тісному зв'язку із сучасними «законами» конкурентної боротьби і з урахуванням специфіки територіально-регіонального аспекту у глобальній економіці.

У наш час розвинені країни широко використовують кластери для підвищення конкурентоздатності економіки, головною ознакою якої є можливість перетворення недоліків свого економіко-географічного положення в конкурентні переваги. Наприклад, у США налічується близько 380 кластерів, сфера діяльності яких охоплює широкий спектр послуг та виробні галузі промисловості. Усього в них працюють 57% робочої сили США та виробляється 61% від обсягу промислової продукції країни. У Німеччині функціонують три з семи найефективніших світових кластерів високих технологій – це Мюнхен, Гамбург, Дрезден. У Данії, яка на сьогодні є світовим лідером кластеризації, функціонує 29 провідних кластерів, які забезпечують 60% експорту країни та охоплюють 40% її фірм [2].

Заслужують на увагу три сучасні фундаментальні кластерні підходи американської, британської й скандинавської шкіл підвищення конкурентоздатності економіки. Американська теорія кластерів і кластерної політики здебільшого орієнтована на практику. Британський підхід до питання підвищення конкурентоздатності приділяє більше уваги розвитку ланцюгів доданої вартості й локальних кластерів між розвиненими країнами й країнами, що розвиваються. Скандинавська школа відома розробкою декількох концепцій, зокрема національних та регіональних інноваційних систем і економік навчання для регіонів.

Зазначимо, що в країнах Європи впроваджено ряд заходів для створення і розвитку кластерів через різноманітні стратегії, такі як стратегія підприємництва, регіональна стратегія або дослідно-інноваційна стратегія. Ці стратегії є або частиною національної стратегії для підвищення конкурентоздатності, або частиною регіональної програми для стабілізації регіонального розвитку.

Впровадження кластерної стратегії в ЄС виконується на національному, регіональному та місцевому рівнях (табл. 1).

Основою для створення кластера у певному регіоні є наявна в ньому підприємницька інфраструктура та традиційна структура бізнесу. Європейський досвід свідчить, що успішним може бути створення кластерів у межах поліцентричної агломерації міст або навколо окремої інституції чи природного ресурсу (концепція створення кластера «з нуля»). У посткомуністичних країнах роль цього ядра можуть виконувати залишки основної у період соціалізму галузі економіки, однак можливим є і варіант розвитку нового структурного напрямку.

Таблиця 1

Кластерні стратегії в Європі

Національні кластерні стратегії	Регіональні кластерні стратегії	Національна рамка для регіональних стратегій	Немає яскраво виражених кластерних стратегій
Франція, Люксембург	Бельгія, Іспанія	Австрія, Швеція, Німеччина, Італія, Великобританія	Данія, Греція, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Норвегія, Нідерланди, Португалія
Латвія, Литва, Словенія		Угорщина	Болгарія, Чеська Республіка, Словаччина, Естонія, Польща, Румунія

Джерело: [2]

Світовий досвід використання кластерів в економіці підтверджує їх ефективність для розвитку регіонів в Україні. Адже кластери сприяють розвиткові регіональних економік, залученню інвестицій, допомагають встановлювати угоди між урядом та бізнесом, підвищують ефективність взаємодії приватного сектора, держави, торговельних асоціацій, дослідницьких і освітніх установ в інноваційному процесі.

Як зазначає О. Михайленко, кластери прогресивно впливають на економічний розвиток країн, а також пов'язаних з їх діяльністю організації (освітні заклади, агентств зі стандартизації, торговельні підприємств). Усі кластери є пріоритетними та мають потенціал щодо вкладу у підвищення добробуту людей [6].

В. Чеганова та І. Брижань звертають увагу на те, що концепція кластера створює нову картину національних, регіональних і локальних економічних конфігурацій і пояснює, які нові завдання з'являються у підприємств, урядів та інших установ. Як вони зауважують, існування кластерів показує, що: конкурентні переваги не обов'язково з'являються у якогось окремого підприємства або галузі, а залежать від місця перебування його ділових одиниць [8, с. 35-41].

Розроблений М. Портером та іншими вченими кластерний механізм спочатку використовувався для дослідження проблем конкурентоспроможності окремих груп підприємств. Сьогодні в економічній науці він використовується:

- при аналізі конкурентоздатності держави, регіону, галузі;
- як основа загальнодержавної промислової політики;
- при розробці програм регіонального розвитку;
- як основа стимулювання інноваційної діяльності;
- як основа взаємодії великого й малого бізнесу.

Як бачимо, кластерний підхід служить не тільки засобом досягнення цілей промисло-

вої політики (структурні зміни, підвищення конкурентоздатності, посилення інноваційної спрямованості та ін.), але також є потужним інструментом для стимулювання регіонального розвитку. Тому при розробці стратегії розвитку регіону потрібно враховувати характеристики і ступінь розвитку наявного на його території кластера, який може бути сильним, стійким, потенціальним чи латентним (табл. 2) залежно від ознак, які його формують. Такими ознаками Н. Булатова пропонує вважати [3, с. 13-14]:

1) ступінь відкритості кластера (який впливає на залучення в регіон додаткових ресурсів або функціонування кластера, засноване на використанні тільки своїх ресурсів);

2) повнота використання первинного ресурсу (яка впливає на стійкість сформованих кластерних груп: при меншій частці використання первинного ресурсу підвищується можливість його використання іншими підприємствами, що не входять у кластер, а це знижує конкурентоздатність самого кластера);

3) надійність каналів перерозподілу ресурсів (яка забезпечує стійкість логістичних потоків між підприємствами кластера);

4) наявність державної підтримки провідної галузі кластера (здатність захищати інтереси кластера, можливість одержання додаткових конкурентних переваг за рахунок взаємодії з державою).

Таблиця 2

Типологія кластерів

№ п/п	Вид кластера	Ознаки типології
1.	Сильний	Відкриті (як трансграничні, так і індукційні) кластери з повним використанням первинного ресурсу й надійними каналами збуту. Державна підтримка при цьому особливої ролі не відіграє, хоча її існування зміцнить позиції підприємств кластера.
2.	Стійкий	Відкриті кластери здебільшого з істотним використанням первинного ресурсу, з довгостроковими каналами розподілу, що не володіють повною державною підтримкою.
3.	Потенціальний	В основному це закриті (або відкриті індукційні) кластери, основним завданням яких є збут не до кінця використаного первинного ресурсу (часткове споживання) при слабкій державній підтримці й довгострокових або ризикових каналах перерозподілу.
4.	Латентний	Слабкі позиції щодо всіх ознак.

Джерело: [3, с. 15]

Наведемо 7 основних характерних рис кластерів, комбінації яких тією чи так властиві кожному з них:

– географічна – коли побудова кластерів чітко пов'язана з певною територією, починаю-

чи від місцевих кластерів (будівельний) до глобальних (аерокосмічний кластер);

– горизонтальна – коли кілька галузей/секторів можуть входити на однакових правах у більший кластер;

– вертикальна – характеризує кластери з ієрархічним зв'язком суміжних етапів виробничого або інноваційного процесу;

– латеральна – відображає об'єднання в кластер різних секторів однієї галузі, які забезпечують економію за рахунок ефекту масштабу, що відкриває нові можливості;

– технологічна – відображає сукупність виробництв, пов'язаних однієї й тією же технологією;

– фокусна – представляє кластер фірм, зосереджених навколо одного центру: підприємства-лідера, НДІ або університету;

– якісна – визначає кластер фірм, що вдосконалюються у всіх сферах взаємодії, сприяючи підвищенню конкурентоздатності кожного члена й тим підсилюючи економічне становище всього співтовариства.

Теорія Енрайта стверджує, що конкурентні переваги створюються на регіональному рівні, а не національному, як у Портера, де головну роль відіграють історичні передумови розвитку регіонів, різноманіття культур ведення бізнесу, організація виробництва і отримання освіти. Незважаючи на це, обидва дослідники виділяють такі позитивні ефекти розвитку кластерів: масштаб, охоплення (розширення) та синергетичний ефект.

Основною перевагою кластерів для регіону є те, що вони можуть впливати на конкурентоздатність у трьох напрямках [5]:

1) підвищення продуктивності фірм і галузей;

2) створення можливостей для інноваційного й виробничого росту;

3) стимулювання і полегшення формування нового бізнесу, що підтримує інновації й розширення кластера.

При цьому здатність підприємств кластера до інновацій, удосконалення, досягнення конкурентних переваг полягає в наявності в регіону чотирьох характерних ознак, описаних у моделі «Ромб» основоположником теорії кластерів М. Портером [5]:

1. Умови для факторів. Позиція регіону у факторах виробництва, таких як наявність кваліфікованої робочої сили або інфраструктури, необхідних для ведення конкурентної боротьби в цій галузі.

2. Стан попиту. Характер попиту на внутрішньому ринку для галузевого продукту або послуг.

3. Споріднені та підтримуючі галузі. Наявність або відсутність у певному регіоні галузей-постачальників або інших супутніх галузей, конкурентоздатних на міжнародному рівні.

4. Стійка стратегія, структура й суперництво. Наявні в регіоні умови для створення,

організації й керування компаніями, а також характер внутрішньої конкуренції.

Відповідно до теорії кластерів, виробнича структура конкретного регіону повинна розвиватися в такому напрямку, який дозволяє використовувати продукт однієї галузі для потреб декількох інших. За таких умов між всіма галузями економіки певної місцевості створюватимуться стійкі економічні та управлінські зв'язки, які дозволятимуть підтримувати ці галузі й сприяти стабілізації економіки регіону. Це обумовлено тим, що основним завданням кластера є розвиток регіону за рахунок оптимізації використання доступного обмеженого ресурсу (можливостей). При цьому конкурентоздатність регіону забезпечується

шляхом реалізації вироблених товарів і послуг кластера за його межі: вихід на зовнішній щодо регіону ринок.

Не менш важливим є те, що постійна взаємодія учасників кластера сприяє обміну знаннями, співробітництву між організаціями із взаємодоповнюючими активами й професійними навичками. Утворення так званої «критичної маси» компаній у кластері служить стимулом для подальшого залучення в кластер нових компаній, інвестицій, послуг і постачальників, а також підтримує процеси формування власних професійних кадрів.

Слід наголосити на тому, що формування кластера в регіоні дозволяє усувати негативні наслідки внутрішньорегіональної конкуренції,

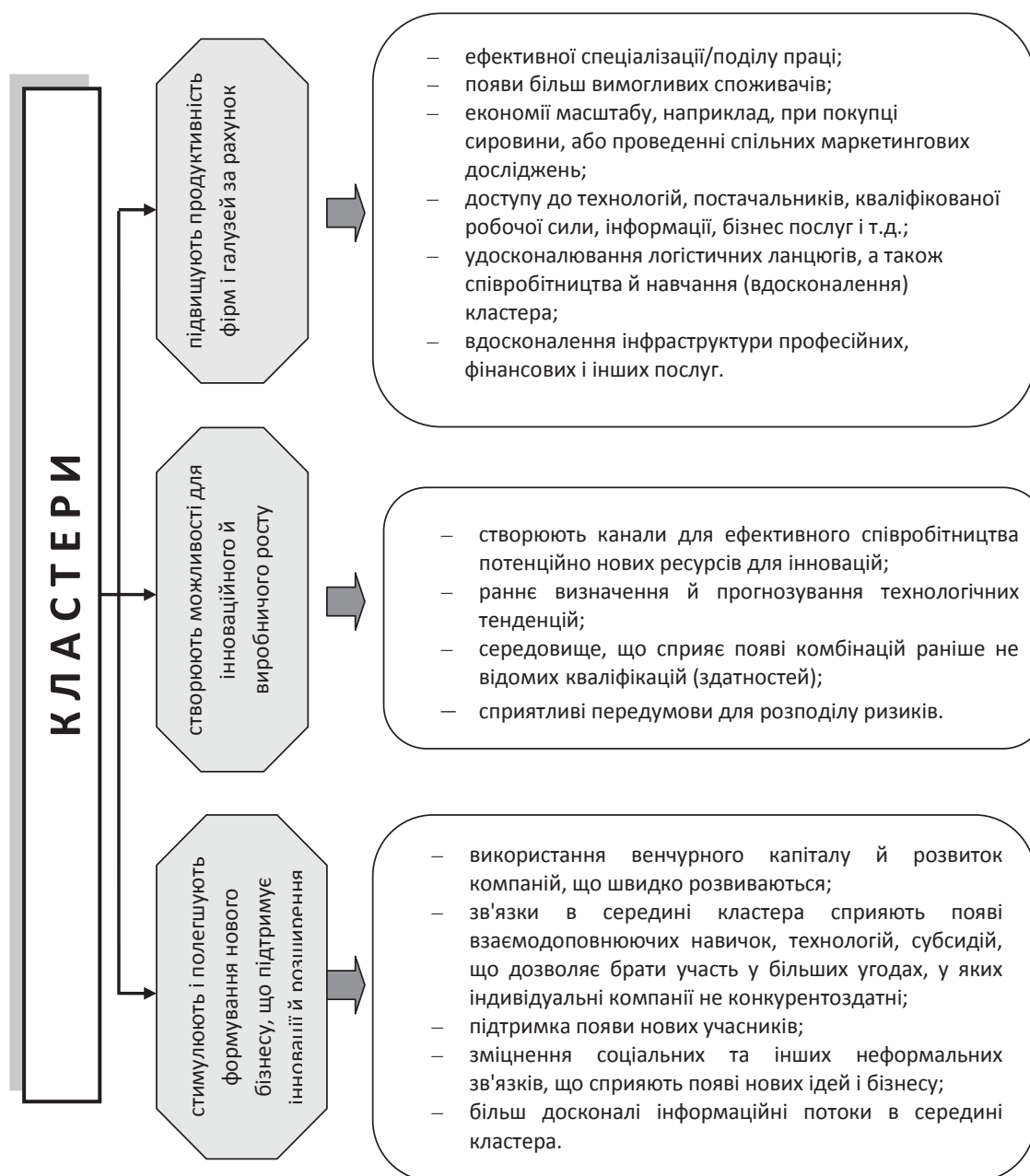

Рис. 1. Вплив кластерів на конкурентоздатність

Джерело: [5]

наприклад між підприємствами, за інвестиції, а також підвищувати конкурентоздатність регіону в цілому, яка прямо залежить від конкурентоздатності самого кластера. Як механізм для підвищення конкурентоздатності кластерів можна розглядати:

1. Підвищення прибутковості підприємств.
2. Збільшення доходів бюджету.
3. Зростання рівня життя населення.
4. Ефективніше використання ресурсів регіону.
5. Забезпечення довгострокової економічної стабільності.
6. Підвищення інвестиційної привабливості.
7. Активізація підприємницької активності в допоміжних для функціонування кластера сферах.
8. Вилучення неконкурентоспроможних виробництв і видів діяльності кластера.

Додатковими заходами для підвищення конкурентоздатності регіону є:

- створення фірм, що доповнюють, обслуговують і підтримують діяльність наявних у регіоні кластерів;
- організаційне об'єднання розрізнених виробництв і видів діяльності кластера;
- ліквідація міжкластерної конкуренції в регіоні;
- зменшення залежності діяльності кластерів від зовнішніх ресурсів.

Однією з переваг кластерного керування економікою є посилення ролі економічних факторів і зниження адміністративних. Роль регіональних органів влади висока тільки на перших етапах формування кластерів: в оцінці зовнішньоекономічного комплексу регіону, у виборі найбільш перспективних кластерів і їхньому формуванні – і обумовлена врахуванням інтересів регіонального розвитку, що не є пріоритетними для бізнесу. Надалі роль регіональної влади скорочується й головну роль починають відігравати закони ринкової економіки, що стимулюють розвиток найбільш вигідних виробництв, а роль регіональних органів влади зводиться до підтримки найважливіших кластерів [1].

Управління економікою на основі регіональних кластерів має деякі незаперечні переваги, до яких С. Блудова зараховує [1]:

- 1) збільшення бази оподаткування (центри керування малим і середнім бізнесом, як правило, перебувають на тій же території, що й сам бізнес, на відміну від вертикальних корпорацій);
- 2) можливість формування промислових об'єднань, що забезпечують зайнятість населення регіону, розвиток інфраструктури, збільшення податкового потенціалу і т.д.;
- 3) можливість цілеспрямованої переорієнтації збиткових підприємств регіону;
- 4) можливість регулювання інвестиційних потоків і оцінки ефективності їхніх вкладень на основі пріоритетності розвитку регіональних кластерів;

5) можливість надання адресних пільг певним групам підприємств, що мають важливе значення для регіональної економіки;

6) підвищення в регіоні підприємницької активності;

7) розвиток інноваційного потенціалу за допомогою швидкого поширення інновацій на всі підприємства кластера й т.д.

Ключовим інструментом механізму є кластер, що розвивається на території окремого регіону. Суб'єктом регулювання механізму є органи регіональної виконавчої влади, які у взаємодії з органами місцевої влади, на території яких реалізується механізм, здійснюють комплекс заходів щодо створення сприятливого бізнес-клімату, зокрема й зі стимулювання розвитку кластерів на конкретних територіях. Реалізацію щодо розвитку кластерів здійснюють суб'єкти бізнесу [4, с. 18-19].

Досліджуючи вплив кластерів на розвиток регіону, слід звернути увагу на те, що кожен регіон має місцеві особливості, які можуть підняти або, навпаки, знижувати його економічний розвиток та конкурентоспроможність економіки. Тому для підвищення їх конкурентоспроможності доцільно ефективно використовувати механізм створення кластерів. Адже кластери в регіонах можуть формуватися на основі ринків робочої сили з певними професійними навичками, компаній, що продукують аналогічні або схожі за своїми споживчими якістьми продукти, ключових технологій та пріоритетних ресурсів.

Висновки. В Україні сформувались об'єктивні умови для позитивних змін в розвитку економіки на кластерній основі. Розвиток кластерних ініціатив в Україні вимагає таких першочергових кроків:

- розробити й затвердити стратегію підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів на основі формування і розвитку інноваційних кластерних структур;
- забезпечити законодавчу роботу в Україні з формування сприятливого для розвитку підприємництва ділового середовища;
- активно сприяти зміцненню співробітництва влади, бізнесу, науки, освіти та громадських організацій в інноваційних мережевих структурах;
- забезпечити координацію діяльності міністерств і відомств у формуванні транскордонних, національних і регіональних інноваційних кластерів до 2020 р., враховуючи пріоритети національного та загальноєвропейського розвитку;
- забезпечити втілення в Україні системи інноваційних освітніх програм для підготовки і перепідготовки спеціалістів, які беруть участь у розвитку і функціонуванні виробничих мережевих структур;
- провести фундаментальні дослідження з визначення пріоритетів формування в Україні національних і регіональних інноваційних кластерів;

– сприяти формуванню міжрегіональних кластерів в межах України та створити можливості для участі українських кластерних об'єднань у відповідних міжнародних кластерних альянсах.

Отже, пріоритетним напрямом формування кластерів, орієнтованих на інноваційний розвиток регіонів, є реалізація кластерних ініціатив, що дасть змогу забезпечити максимально ефективно використання наявних природних, трудових і виробничих ресурсів регіонів на найближчу перспективу та у стратегічному вимірі.

Отже, підсумовуючи, відмітимо, що кластери є саме тим ефективним механізмом, який забезпечує функціонування господарського комплексу кожного регіону на основі раціонального використання його економічного потенціалу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Блудова С.Н. Региональные кластеры как способ управления внешнеэкономическим комплексом региона [Электронный ресурс] / С.Н. Блудова. – Режим доступа: http://science.ncstu.ru/articles/econom/13/26.pdf/file_download.
2. Брикова І. Концепція міжнародної конкурентоспроможності національного регіону та її практичний вимір [Електронний ресурс] / І. Брикова. – Режим доступу: http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_1_Brykova_ukr.pdf.
3. Буряк П.Ю. Інтегровані підприємницькі структури. Перспективи розвитку в Україні / П.Ю. Буряк. – Л.: Логос, 2003. – 564 с.
4. Дьякова О.В. Алгоритм построения механизма сглаживания региональной поляризации / О.В. Дьякова // Математические и инструментальные методы экономического анализа: управление качеством: сб. науч. тр. / под науч. ред. д.э.н., проф. Б.И. Герасимова. – Тамбов: ТГТУ, 2003. – С. 18-19.
5. Капустин А.Н. Формирование кластеров предприятий на территории Иркутской области [Электронный ресурс] / А.Н. Капустин. – Режим доступа: <http://oml.ru/d/16031/d/file1765.rtf>.
6. Михайленко О. Методологічні аспекти структурування національної економіки і національного ринку / О. Михайленко // Економіка України. – 2003. – № 5. – С. 60-67.
7. Посібник з кластерного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sme.ukraine-inform.org.ua/docs/SMEUA_Cluster_Handbook_ukr.pdf.
8. Чевганова В. Кластери та їх економічне значення / В. Чевганова, І. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 35-41.